

האקדמיה ללשון העברית

אוסף ציפורה ואהרן בר־אדון

לתולדות תחיית הלשון העברית בדיבור־פה

ריאיון עם הרב סעדיה כובשי

מראיין: פרופ' אהרן בר־אדון

סימול: 402-20-1 / 402-20-2

- 1 ס' כובשי : אני נולדתי בכפר קטן, שמו שאהל, בתימן. באתי כבן שבע שנים. בשנת אלף
- 2 תשע מאות ותשע.
- 3 א' בר־אדון : לאן הגיעה המשפחה?
- 4 ס' כובשי : לירושלים.
- 5 א' בר־אדון : ובמה היא עסקה שם?
- 6 ס' כובשי : צורפות כסף.
- 7 א' בר־אדון : האם דיברת עברית בזמן שהגעת הנה?
- 8 ס' כובשי : כן, כן, דיברנו עברית. בכלל יהודי תימן הם שולטים בשפה העברית, מפני
- 9 שלומדים הרבה תורה הרבה מדרשים.
- 10 א' בר־אדון : מה בדבר הנשים?
- 11 ס' כובשי : ביניהן מדברות ערבית תימנית.
- 12 א' בר־אדון : כשהגעתם הנה, כבר ידעת מספיק עברית כדי לדבר עם הילדים כאן?
- 13 ס' כובשי : כן, כן. נכנסתי לחדר. וכל בני החדר דיברו ביניהם רק עברית.
- 14 א' בר־אדון : האם החדר היה של ילדים תימנים?
- 15 ס' כובשי : כן, רק של תימנים.
- 16 א' בר־אדון : והרבי, או, איך אתם קוראים לרבי, חכם?
- 17 ס' כובשי : מורי [מארי].
- 18 א' בר־אדון : מורי.
- 19 ס' כובשי : מורי, תימני.
- 20 א' בר־אדון : הוא דיבר איתכם תימנית או?
- 21 ס' כובשי : לא, עברית.
- 22 א' בר־אדון : עברית.
- 23 ס' כובשי : עברית. עברית, במבטא תימני.
- 24 א' בר־אדון : בתימן, דיברת עם אימא ערבית. זה ברור, כן?
- 25 ס' כובשי : כן.
- 26 א' בר־אדון : ועם אבא?
- 27 ס' כובשי : עברית.
- 28 א' בר־אדון : מתימן, מימי ילדותך.
- 29 ס' כובשי : מתימן, מתימן.

האם זה ייחוד במשפחה שלכם, משפחה כובשי או שבהרבה משפחות זה היה?	30	א' בר־אדון :
בהרבה משפחות.	31	ס' כובשי :
והילדים, בינם לבין עצמם?	32	א' בר־אדון :
עצמם דיברו עברית. עברית במבטא תימני, תזכור את זה.	33	ס' כובשי :
אתה יכול להיזכר איך דיברת באותו הזמן כשהיית ילד בתימן? אתה יכול לשחזר איזו דוגמה?	34	א' בר־אדון :
	35	
בבקשה. שלום עליכם מורי ורבי. אבי נתן לי היום פרוסת לחם ואכלתי, אכלתי אותה, ברכתי ברכת המוציא, נטלתי את ידי וברכתי על נטילת ידיים והייתי שמח ומאושר. [הגייה תימנית]	36	ס' כובשי :
	37	
	38	
איך שיחקתם? שיחקתם גם כן ביניכם בעברית או בערבית? הילדים, כשהייתם ילדים.	39	א' בר־אדון :
	40	
הכול בעברית.	41	ס' כובשי :
אילו משחקים היו לכם?	42	א' בר־אדון :
משחקים באותם הימים היו דלים מאוד מאוד.	43	ס' כובשי :
כן.	44	א' בר־אדון :
קוראים לזה משחק הקפיצות. זאת אומרת, אחד מוטה, גופו מוטה, והשני קופץ מעליו וכאשר הקופץ נכשל אז הוא נהיה הילד המוטה וככה זה הסדר. זה בערך היה המשחק הרגיל בינינו.	45	ס' כובשי :
	46	
	47	
איפה, בתימן?	48	א' בר־אדון :
בתימן, בתימן אחר כך בירושלים, בזמן מלחמת הטורקים. בחג הפורים היה לנו מין משחקים, היו לוקחים מוטות של ברזל ושמים בראשם מין נפץ כזה, ומכים את המן בנפץ הזה. וזהו המשחקים שהיה בידינו. מלבד זה היינו עושים כדורים מבגד.	49	ס' כובשי :
	50	
	51	
	52	
כן. מסמרטוטים.	53	א' בר־אדון :
כן, סמרטוטים, ומשחקים בהם מסירות, הקלעות. חוץ מזה היה עוד משחק מיוחד בתקופת המישמיש. בגרעינים, משחקים עם הגרעינים, חופרים בור קטן על הארץ ומי שזורק את הגרעינים שלו לתוך הבור הזה הוא מרוויח את כל הגרעינים.	54	ס' כובשי :
	55	
	56	
	57	
זה גם כן היה בתימן.	58	א' בר־אדון :
בתימן.	59	ס' כובשי :
כל המשחקים האלה שיחקתם ביניכם, המשא ומתן בין הילדים היה בעברית?	60	א' בר־אדון :
עברית.	61	ס' כובשי :
לא הייתם מעורבים עם הילדים הערביים שם?	62	א' בר־אדון :
לא, לא, בכפר שלנו לא היינו מעורבים. האמת ניתנה להיאמר שלפעמים היינו גם מכניסים בתוך העברית גם ערבית תימנית.	63	ס' כובשי :
	64	
כן.	65	א' בר־אדון :
כן, גם ערבית תימנית, אבל בדרך כלל המשחק היה בעברית. היינו גטו. כן. לבד.	66	ס' כובשי :

	67	א' בר־אדון : כמה יהודים היו שם?
	68	ס' כובשי : בערך ארבע־עשרה משפחות.
א' בר־אדון : ארבע־עשרה משפחות ואתם חייתם כמין גטו. וכמה ערבים היו?	69	
	70	ס' כובשי : אינני יודע.
	71	א' בר־אדון : מרובים.
	72	ס' כובשי : מרובים.
	73	א' בר־אדון : והיהודים גרו צפופים.
	74	ס' כובשי : כל אחד ליד השני.
	75	א' בר־אדון : באותו מקום.
ס' כובשי : אותו סביבה, אותו סביבה. היינו מתאספים בחדר או בשעת התפילה, היינו	76	
באים עם ההורים להתפלל, וברחוב לא היינו הרבה מסתובבים ברחובות כמו	77	
היום הילדים מסתובבים. ולא טיולים מחוץ לכפר. חיים פרימיטיביים מאוד	78	
מאוד.	79	
א' בר־אדון : והיהודים עסקו בעיקר בצורפות ובמסחר שם.	80	
ס' כובשי : בעיקר בצורפות. אנשי הכפר הזה בעיקר היו כולם צורפים. יש מהם גם נגרים.	81	
א' בר־אדון : באיזו סביבה של תימן זה?	82	
ס' כובשי : זה בצפון תימן.	83	
א' בר־אדון : אדוני ניסה להסביר מדוע יהודי תימן קיימו מסורת של דיבור.	84	
ס' כובשי : מתוך שהיו מרבים ללמוד תנ"ך, תפילות, מדרשים. כל אלה ספגו בתוכם את	85	
הלשון באופן טבעי. כל יהודי תימני שמה מדבר עברית.	86	
א' בר־אדון : איך הייתה צורת הלימוד שם?	87	
ס' כובשי : בהיותי קטן, צורת הלימוד היא שונה מאוד מאוד. בחדר היו בערך עשרים ילד,	88	
נאמר. אז חלק מהם למדו אל"ף־בי"ת, חלק מהם למדו לחבר האותיות עם	89	
הנקודות. אל"ף קומץ, אל"ף פתח, אל"ף זה. בחלק היו קוראים כבר פרשת	90	
השבוע, זה כבר ה'	91	
א' בר־אדון : מתקדמים.	92	
ס' כובשי : המתקדמים. ורק אחדים מהם אולי מתוך העשרים, שניים או שלושה שהתחילו	93	
ללמוד מעט משנה או מדרש. זה כל החינוך. לא היו לא בתי ספר מסודרים, לא	94	
בתי ספר תיכונים. ואם היה הילד מתחיל להתפתח בלימודו היה משתתף	95	
בישיבות בבית הכנסת, שומע מפי המורי. ואם היה בעל השכלה, קלט יותר	96	
משנה, יותר רש"י. אבל לא היה בתור לימוד אלא באופן טבעי.	97	
א' בר־אדון : היה מורה אחד, היה רבי אחד, המורי.	98	
ס' כובשי : בזמן שהייתי ילד היה, מכיר רק מורה אחד.	99	
א' בר־אדון : והוא לימד את כל הדרגות.	100	
ס' כובשי : כן, ארבע דרגות.	101	
א' בר־אדון : אגב, מה היה יחסו לילדים?	102	
ס' כובשי : המורי שלימד אותי בתימן שאני זוכר, היה אוהב אותי מאוד, מאוד. לא רק	103	

אותי את כולנו. היה יהודי עניו, יהודי פרימיטיבי, עני שאהב ללמד את הילדים,	104
ואהבנו אותו.	105
א' בר־אדון: נחזור רגע אל הנשים. הנשים היו פטורות מתלמוד תורה.	106
ס' כובשי: מתלמוד תורה ומתפילה. לא הולכות הנשים בתימן לבית כנסת.	107
א' בר־אדון: אם כן, הן לא ידעו עברית.	108
ס' כובשי: הבינו עברית. היות והגברים מדברים עברית ומוכיחים אותן בענייני שבת,	109
בענייני מצוות התלויות בנשים. והן שומעות בבית, בדרך כלל בבית הגברים	110
לומדים בקול רם. אז הבינו עברית. אבל הן לא דיברו עברית.	111
א' בר־אדון: האם אדוני התנסה בניסיון הזה שמסופר עליו הרבה ביחס לדרך הלימוד אצל	112
יהודי תימן, שהיה מספר מצומצם של ספרים והילדים ישבו בחצי מעגל	113
ס' כובשי: אני אחד מהם. היינו יושבים על ספר אחד מארבעה צדדים. אחד מצד, אחד מן	114
האחר, אחד מימין, אחד משמאל, ועל כן אנחנו יודעים לקרוא בספר מכל	115
הצדדים. כל אחד לפי מזלו.	116
א' בר־אדון: אהה, וכל יום משתנה המצב.	117
ס' כובשי: כל יום משתנה.	118
א' בר־אדון: כך שהתרגלת לקרוא	119
ס' כובשי: התרגלנו לקרוא מכל צד, ארבעה צדדים.	120
א' בר־אדון: עכשיו, כשבאתם לארץ אם כן, אתם דיברתם עברית. לאיזו שכונה הגעתם?	121
ס' כובשי: אנחנו הגענו לשכונת נחלת צבי, על יד מאה שערים. שכונה הזאת הייתה, כולה,	122
כולה תימנית. וכולם. אותו חיים. בתפילה, בעבודה, בייסורים, בכל העניינים	123
האלה. אותו דבר. זו הייתה אווירה משהו, משמחת מאוד. קצת היינו יוצאים	124
לפעמים בשכונת מאה שערים או שכונת ההונגרים. שם לא דיברו עברית, ואנחנו	125
לא דיברנו יידיש. אבל במשך הזמן התרגלו איתנו. ודיברו איתנו עברית מפני	126
שלא היה להם אפשרות אחרת. דיברו איתנו עברית. בשעת התפילה למשל היו	127
צריכים למניין, היו צריכים למישהו היו קוראים לנו בואו להתפלל, בואו	128
ללמוד, כן, בעברית.	129
א' בר־אדון: הם דיברו איתכם עברית.	130
ס' כובשי: עברית, היו מוכרחים לדבר עברית. כי אנחנו לא מבינים יידיש ואין לנו שפה	131
אחרת, ולא מבינים ערבית הם.	132
א' בר־אדון: אז הם קיבלו את זה באופן טבעי שהם צריכים לדבר איתכם עברית. האם הם	133
ניסו להסתגל למבטא המזרחי או למבטא הספרדי?	134
ס' כובשי: לא. באותן השכונות, באותם הימים, לא. כשדיברו עברית, עברית במבטא	135
אשכנזי. כמובן אחר כך ב"זכרון משה", שכונת הבוכרים. אז השכונות שם	136
קיבלו עליהם את המבטא הספרדי, והספרדים קיבלו עליהם את הכתב	137
האשכנזי. הייתה אז בזמנו של המנוח אליעזר בן־יהודה את ההסכמה הזאת.	138
אומנם היו אשכנזים שלא רצו לוותר על הכתב, על המבטא, אבל הציונים, שהיו	139
נקראים אז סיונים קיבלו עליהם את הדבר הזה. התימנים נשארו ונשארים עד	140

היום נאמנים למבטא שלהם בבתי הכנסת. אני למשל עד עכשיו כשאני קורא	141
גמרא או רמב"ם, אני לא יכול לקרוא אלא במבטא תימני. כשאני מדבר או נותן	142
הרצאות אני יכול רק במבטא ספרדי.	143
א' בר־אדון : הזכרת את אליעזר בן־יהודה. האם הזדמן לך לראות את בן־יהודה?	144
ס' כובשי : לא, לא, לא.	145
א' בר־אדון : האם שמעתם עליו כשהייתם שם, או שרק	146
ס' כובשי : שמענו, שמענו עליו שהוא מאלה הדואגים למבטא העברית, לשפה העברית,	147
ושלימד את בנו מקטנותו לדבר רק עברית, אבל לא הייתה בינינו פגישה	148
משותפת.	149
א' בר־אדון : זה מצד אחד. מצד אחר, אליעזר בן־יהודה לא היה אהוד על היישוב	150
ס' כובשי : הישן	151
א' בר־אדון : הישן ולא על הציבור הדתי.	152
ס' כובשי : מפני שהוא היה חופשי.	153
א' בר־אדון : האם הצד הזה הובא אליכם או שיהודי תימן לא התרגשו כל כך מן ההיבט הזה?	154
ס' כובשי : כן, היו, היו, ניטרלים לכל העניין הזה.	155
א' בר־אדון : כן.	156
ס' כובשי : לא שמו לב לכל העניין הזה.	157
א' בר־אדון : אתה יודע שלגבי האשכנזים הייתה בעיה חמורה. לגבי הדתיים שביניהם,	158
הקיצוניים. תחית הלשון העברית הייתה	159
ס' כובשי : היה בעיניהם כאפיקורסות.	160
א' בר־אדון : נכון, משום שזה גרר חילון של הלשון העברית, להפיכתה ללשון חילונית.	161
ס' כובשי : כן, אבל בין התימנים לא ראו את זה בראייה כזאת.	162
א' בר־אדון : בשבילם זה היה טבעי.	163
ס' כובשי : טבעי.	164
א' בר־אדון : כשהגעתם לירושלים, הגעת, שוב, בגיל שבע ונכנסת לחדר כאן. כמה זמן למדת	165
בחדר הזה?	166
ס' כובשי : בערך שנתיים. לאחר מכן, נוסד תלמוד תורה על ידי ועד העדה של ירושלים,	167
ועד העדה התימנית. אחרי שגמרתי תלמוד תורה למדתי בבית ספר "דורש	168
ציון". בית ספר "דורש ציון" היה מקומו מקודם על יד בית ספר "למל". אחר	169
כך הוא עבר למחנה יהודה, ואחרי זה למדתי בישיבת "ציון" בשכונת בית	170
ישראל הישנה.	171
א' בר־אדון : זה כבר לא היה תימנים בלבד.	172
ס' כובשי : לא, לא. "בדורש ציון" היינו שניים, שלושה ילדים תימנים, השאר ספרדים.	173
ובישיבת "ציון" היינו שניים, שלושה תימנים והשאר אשכנזים. ואחר כך עברתי	174
ללמוד בסמינר "מזרחי".	175
א' בר־אדון : בישיבת ציון זה היה בערך	176
ס' כובשי : זה כבר אחרי המלחמה.	177

178	א' בר־אדון :	הו, אחרי המלחמה.
179	ס' כובשי :	בערך בשנת תשע־עשרה, עשרים.
180	א' בר־אדון :	מאחר שהיו הרוב אשכנזים, האם שם הלשון השלטת הייתה יידיש?
181	ס' כובשי :	יידיש, יידיש, כן. ואנחנו היינו בקשר עם הראש ישיבה רק כשהיה לנו שאלות.
182		שאלנו אותו והוא הסביר לנו בעברית במבטא אשכנזי והבנו.
183	א' בר־אדון :	אתם לא למדתם לדבר יידיש.
184	ס' כובשי :	לא, הישיבה הזאת הייתה בכלל כמו איני יודע איך הישיבות היום, אבל אז כל
185		שניים שלושה למדו לבד.
186	א' בר־אדון :	לבד, כך שלא הייתם צריכים באמת ללמוד יידיש.
187	ס' כובשי :	לא היינו צריכים, לא, לא. אבל איתם, כשהיינו נפגשים איתם היה לנו יחס
188		מכובד ודיברנו איתם עברית, והם דיברו איתנו עברית.
189	א' בר־אדון :	הלימוד עצמו התנהל ביידיש, אבל השיחה הייתה בעברית.
190	ס' כובשי :	השיחה בינינו, לפעמים השיחה הייתה בעברית. אנחנו למדנו לבדנו שני בחורים,
191		כן.
192	א' בר־אדון :	כך שאתם הספקתם ללמוד יידיש? קלטת?
193	ס' כובשי :	לא, לא, אשתי יודעת יידיש.
194	א' בר־אדון :	אחר כך אדוני אומר שהוא עבר לבית הספר של "המזרחי".
195	ס' כובשי :	כן. סמינר מזרחי, בית מדרש למורים מזרחי.
196	א' בר־אדון :	מתי זה היה?
197	ס' כובשי :	זה היה בשנת אלף תשע מאות עשרים ושתיים.
198	א' בר־אדון :	בזמן מלחמת השפות אדוני היה בן שתיים־עשרה, שלוש־עשרה?
199	ס' כובשי :	בערך, בערך.
200	א' בר־אדון :	האם ההד או ההדים של המאבק הזה הגיעו אליכם באותו זמן?
201	ס' כובשי :	לא ביותר. בזמנו לא הורגש. בכל אופן, אצלנו לא היה מורגש הדבר ביותר.
202	א' בר־אדון :	אגב, אדוני גמר את סמינר מזרחי.
203	ס' כובשי :	כן, גמרתי את סמינר מזרחי.
204	א' בר־אדון :	והאם אדוני שימש בהוראה?
205	ס' כובשי :	בהוראה עד שיצאתי לפנסייה.
206	א' בר־אדון :	איפה?
207	ס' כובשי :	בירושלים, תל אביב. סיימתי בראש העין עם ילדי העולים של "מרבד
208		הקסמים".
209	א' בר־אדון :	עם סיום לימודיו, מתי זה היה, בערך באלף תשע מאות עשרים וארבע, חמש?
210	ס' כובשי :	=חמש.
211	א' בר־אדון :	איפה התחיל אדוני בהוראה?
212	ס' כובשי :	בתל אביב.
213	א' בר־אדון :	באיזה בית ספר?
214	ס' כובשי :	ת"ת [תלמוד תורה] לתימנים בשכונת מחנה יוסף, אם אתה מכיר. על יד

"קולנוע עדן".	215
א' בראדון: זה היה בת"ת [תלמוד תורה] של תימנים. האם זה בית ספר יסודי או תלמוד תורה? זאת אומרת, בית יסודי שנקרא ת"ת	216
ס' כובשי: זה, בית ספר יסודי. אבל השם נקרא "תלמוד תורה" מפני ששם לימדו הרבה לימודי קודש. זרם המזרחי, כי גם בירושלים בית הספר של המזרחי מקודם היה שמו "ת"ת מזרחי".	217
א' בראדון: אהה. זה כדי להניח את דעתם של החרדים	218
ס' כובשי: של ההורים הדתיים. זה להבדיל בינו ובין הכללי, אז היו קוראים לזה כללי.	219
הזרם הדתי היה "תלמוד תורה". אבל למדנו עברית, חשבון, מתמטיקה, כל הלימודים.	220
א' בראדון: אין כמובן ספק שהכול התנהל בבית הספר הזה בעברית על טהרת ה' כן, ודאי, ודאי, רק עברית. אין מה לדבר.	221
א' בראדון: כמה זמן לימד אדוני בבית הספר הזה?	222
ס' כובשי: לימדתי שלוש שנים. אחר כך נסעתי לחוץ לארץ, שם נשארתי שמונה שנים.	223
א' בראדון: איפה?	224
ס' כובשי: בניו יורק. ברוקלין ניו יורק. שם הייתי גם כן מורה ומנהל בת"ת [תלמוד תורה] של ילדי סוריה. וחזרתי עוד פעם לת"ת [תלמוד תורה] התימנים. אחר כך בת"ת [תלמוד תורה] לתימנים בירושלים ואחר כך בראש העין.	225
א' בראדון: אז זה בשנות הארבעים והחמישים, בשנות החמישים.	226
ס' כובשי: כן, אני חזרתי בשנת שלושים ושש. עד שיצאתי לפנסייה בשישים ושלוש לימדתי רק בתל אביב, ירושלים, ראש העין.	227
א' בראדון: כשאדוני בא לארץ או מהזמן שאדוני יכול לזכור את עצמו בילדותו בארץ.	228
ס' כובשי: כן, כן.	229
א' בראדון: מה היו פני הרחוב היהודי? האם הייתה לאדוני הרגשה בהיותו ילד, שהינה יוצא החוצה ומדברים עברית, שהרחוב הוא עברי?	230
ס' כובשי: הייתה הרגשה שהשכונה יהודית. זו הייתה ההרגשה. כי כשאנחנו יוצאים מצד "גאולה", כשהיינו הולכים ל"זכרון משה" היינו מרגישים רוח אחרת, לא יהודית. אבל בשכונה ריח של יהודים.	231
א' בראדון: איפה, בשכונה שלכם?	232
ס' כובשי: בשכונה שלנו, כן.	233
א' בראדון: אם כן, בשכונות שמחוץ לשכונה שלכם	234
ס' כובשי: שמחוץ לשכונה שלנו הייתה לנו הרגשה ששם אין בטוח יהדות גמורה.	235
א' בראדון: האם זה בגלל החילוניות או בגלל זה שה' לא דובר עברית, שב' =	236
ס' כובשי: לא. בגלל החילוניות.	237
א' בראדון: בגלל החילוניות. מה בדבר הלשון, האם שמעתם בראש חוצות שם, בהיותכם ילדים, לועזית או עברית?	238
ס' כובשי: שמענו, שמענו עברית. שמענו גם גרמנית באותו זמן, לועזית גרמנית, אבל לא	239

הייתה תשומת לב. אנחנו הבטנו על השכונות ההם כשכונות לא דתיות, אף על פי שהיו שם גרים אנשים דתיים, חלק מהם, אבל לא כל כך.	252
איך היה אדוני מגדיר את חלקה של העדה התימנית? ואינני מנסה להיות כאן עדתי. אני מנסה למצוא מה היו פני הדברים ומה תרם כל אחד כדי שאוכל לצרף תמונה יותר ברורה מן ה־	253
אני חושב שאנחנו, לא תקרא לזה עדה דתית, אבל הציבור הדתי שנמצא באותן שכונות של יהודי תימן הם תרמו הרבה, הרבה מאוד בהשכלה יהודית. הרימו את המצב הרוחני על ידי לימוד תלמוד, על ידי לימוד משניות, על ידי אהבת הארץ, אהבת השפה. הם תרמו הרבה לדעתי לתרבות העברית המקורית.	254
"שקלא וטריא" בשעת לימוד התלמוד נעשתה גם היא בעברית?	255
בעברית, הכול בעברית.	256
אני הייתי רוצה לבקש מאדוני, אולי אפשר היה לשחזר דוגמה של קריאה בתלמוד עם "השקלא וטריא" בעברית.	257
השיטה שלנו, הרב קורא את הגרסה. כלומר, הוא מתחיל "במה מדליקין ובמה אין מדליקין". "אין מדליקין לא בלכש ולא בחוסן, ולא בפתילת האידן ולא בפתילת המדבר ולא בירוקה שעל פני המים". אחר כך הוא מסביר מה זה לכש, מה זה אידן, על מה מדובר.	258
כן, כן.	259
מסביר אותה עד שכולם, ושואל את האנשים: "אתם, יש לכם שאלות? הבנתם את העניינים?" ואם יש אחד אשר לא הבין, היה שואל והרב עונה לו. ואם יש מי שמתנגד לדעה של הרב, היה אומר את דעתו הוא והרב מסביר לו. זהו סדר השקלא והטריא שלנו.	260
האם היינו יכולים לנסות לעשות מין כמו הצגה קטנה של קריאה של כמה שורות, עם הדרך ממש, איך מסבירים, איך שואלים?	261
בקשה, אני מוכן.	262
איך בר־אדון: אדרבה.	263
איך בר־אדון: אני קורא פרק רביעי מהלכות תפילין מהרמב"ם. "איפה מניחים את התפילין של הראש – מניחים אותן על הקודקוד שהוא סוף השיער שכנגד הפנים, והוא המקום שמוחו של התינוק רופס בו; וצריך לכוון אותן באמצע, כדי שיהיו בין העיניים, ויהיה הקשר בגובה העורף, שהוא סוף הגולגולת." [הגייה תימנית].	264
<...> כן קוראים [המבע אינו מובן] בתורה כתוב: "וקשרתם לאות על ידיך והיו לטוטפות בין עיניך." [הגייה תימנית]. "וקשרתם לאות על ידיך" זה תפילין של היד, "והיו לטוטפות בין עיניך" זה תפילין של הראש. אבל בתורה לא כתוב איפה התפילין של הראש מונח. אבל חכמי התלמוד אמרו לנו; "מניחים אותן על הקודקוד" יענו על הראש שהוא "סוף השיער שכנגד הפנים". שלא נאמר מאחור או מהצד אלא באמצע. ושמה "מוחו של תינוק רופס בו." כשעדיין הילד קטן המוח שלו הוא רופס, כלומר רך. שם מקום הנחת התפילין, וצריך לכוון	265

אותם באמצע כדי שיהיו בין העיניים, יען שכתוב בתורה "לטוטפות בין עיניך".	289
שלא יהיו התפילין לא בצד ימין ולא בצד שמאל אלא באמצע מול העיניים.	290
ויהיה הקשר בגובה העורף שהוא סוף הגולגולת." הקשר של התפילין גם כן	291
צריך שלא יהיה מונח לא בימין ולא בשמאל אלא באמצע. ובכן רבותי אם יש	292
עוד מי שיש לו שאלות ישאל ואני אענה לכם. זה אומר לו; "רבי, מניין למדו	293
חכמים שזה בין העיניים?" אומר לו: "מפני שכתוב "בין עיניך". שמא נאמר	294
שזה במצח, במצח, אומר "לא, מפני שכתוב צריך שיהיה סוף השערות, לא	295
במצח. כי מי שמניח תפילין על המצח הוא נקרא 'מין', ענה לו הרב. [הגייה	296
תימנית]. השני עוד שואל: "מניין למדו חכמים שזה לא על היד ממש כשאתה	297
אומר "על ידיך?"	298
א' בראדון: [צוחק]	299
ס' כובשי: אומר לו; "אם מניחים תפילין על היד הוא לא יישאר, הוא ירד. אבל אמרו	300
חכמים היד זרוע, שכתוב "בזרוע נטויה", ואם כתוב "בזרוע נטויה" צריך	301
שיהיה לא על כף היד אלא על הזרוע. והרצועה היא המקשרת בין הזרוע ובין	302
האצבע." [הגייה תימנית]. הינה דוגמה קטנה.	303
א' בראדון: יוצא מהכלל, יוצא מהכלל. אני באמת מלא התרשמות. אגב, איך אדוני מהגה	304
את הגימ"ל?	305
ס' כובשי: גימל, בתפילה.	306
א' בראדון: שמעתי כך, כן.	307
ס' כובשי: בתפילה, גימל. גימאל, גימאל, אומרים גמל זה ג'אמל. [הגייה תימנית]. גימל	308
עם קומץ כמו אצל האשכנזים "או", הפתח "אָה", והסגול שלוש נקודות, הסגול	309
אצל התימנים גם כן "אָה".	310
א' בראדון: איך אתה קורא לסגול?	311
ס' כובשי: סרול, "אָה", פתח, כמו פתח.	312
א' בראדון: מה הן האותיות.	313
ס' כובשי: סמ"ך, גימ"ל, וי"ו, למ"ד. יש גימ"ל, גימ"ל דגושה גי"י, יש גימ"ל רפויה "רי".	314
א' בראדון: אז סגול זה יהיה סרול.	315
ס' כובשי: סרול, סרול.	316
א' בראדון: האם אדוני היה מעורב בענייני המפלגות, בעניינים פוליטיים?	317
ס' כובשי: לא, לא, לא, אני בלתי מפלגתי.	318
א' בראדון: אם כן	319
ס' כובשי: הייתי נוטה תמיד רק לעניינים עדתיים.	320
א' בראדון: איך אירע הדבר שאדוני היה בין חותמי מגילת העצמאות? אולי	321
ס' כובשי: יש ועד העדה של התימנים בירושלים, שהוא קיים עד היום, ונבחרתי חבר ועד.	322
בוועד יש "ועד פועל" של הוועד כמו <אקסקטיבה>. אני הייתי חבר "ועד פועל".	323
ואז, בשנת ארבעים וארבע כשהייתה אספת הנבחרים השלישית או הרביעית,	324
איני זוכר, התמנתי מטעם "ועד הפועל" של העדה התימנית להיות ציר באספת	325

הנבחרים. אחר כך מזה באתי אל "ועד הלאומי" ומזה באתי אל "הנהלת ועד	326
הלאומי", ומזה באתי אל "מועצת המדינה". ועסקתי כל ימי חיי, לא במובן	327
המפלגתי אלא במובן העדתי.	328
העדתי. : א' בראדון :	329
ואני מאמין עד היום שאם היישוב יתנהל על פי עדות מתוך אהבת ישראל, זה	330
מאוד טוב, מאוד חשוב למדינה. בלי ריב, בלי שנאה, בלי מחלוקת. כי באופן	331
טבעי כל עדה אהבת לשלוח נציגים שלה שהיא תכיר אותם. עכשיו, אני הייתי	332
מעורב עם כל בני העדה, כשצריכים איזה דבר ידעו לפנות אליי. אין מפלגות.	333
היום המציאות השתנתה והעדות היטשטשו. כן, ויש רק מפלגות. ואולי טוב.	334
אפילו שבאופן אישי אני למשל עד היום חושב, שטוב שיהיה בכנסת שניים או	335
שלושה צעירים מטעמי עדות. למרות כל הדיבורים שמדברים עכשיו שזה מביא	336
לידי פירוד, להפך, אני חושב שזה לא מביא לידי פירוד, אלא מפני שהיום	337
הצעירים של העדות הם המכניסים את השנאה.	338
האם אדוני היה יכול להצביע באופן מפורש על תרומתה של היהדות תימן	339
לתנועה הציונית מצד אחד, ולתנועת התחייה של הלשון העברית, בין במישרין	340
ובין בעקיפין?	341
אני חושב שהעדה התימנית תרמה שתי תרומות חשובות. אחת, אהבת העבודה.	342
הם אנשים שאוהבים לעבוד. ב', התרבות הדתית שנשארה בהם עד היום. כי גם	343
בין אלה הצעירים אשר הלכו למפלגות השמאל למשל, בכל זאת, בראש השנה	344
וכיפור היו רואים את בית הכנסת. לא מתפללים אבל רואים את בית כנסת.	345
אבל העדה בכללותה היא תרמה תרומה חשובה מאוד להרמת הדת במדינה	346
מפני שהיו באמת אנשי דת נאמנים. יחד עם שתי התרומות האלה באה באופן	347
טבעי אהבת הארץ. יהודי תימני שבא לישראל לא יעזוב אלא אם כן הוא דחקות	348
פרנסה או סיבה מה שהיא, אבל אין להם הרעיון של עזיבת הארץ, אין הרעיון	349
הזה, אין. ולפי דעתי השתי התרומות האלה, הם שהביאו למצב הזה. אהבת	350
הארץ, אהבת העבודה, אהבת התורה.	351
והלשון איך היא משתלבת בזה? : א' בראדון :	352
הלשון זה באופן טבעי. "לשון הקודש" אנחנו קוראים לזה. תימנים רובם אינם	353
לומדים ספרות זולה, ספרות לועזית. כל הלימוד שלהם גמרא, רמב"ם, שולחן	354
ערוך, זוהר, תנ"ך. לכן באופן טבעי זה נשאר אצלם השפה העברית. אבל	355
הקדושה האמיתית אצלם היא לימוד אהבת התורה, אהבת הארץ, אהבת	356
העבודה. ולפי דעתי בשלושה דברים אלה העדה תרמה הרבה הרבה.	357
איך רואה אדוני את התחייה של הלשון העברית? האם היא הייתה מחויבת	358
המציאות כאן? האם זה היה טבעי שנוצרה כאן עברית כלשון העם, כלשון	359
הדיבור?	360
אני חושב שזכותם של אלה שעמדו בראש מלחמת השפות בחיפה ובירושלים	361
היא גדולה מאוד. והם הם, אני מאמין בכל אופן, הם אשר הכניסו את השפה	362

כשפה מחויבת המציאות בשביל מדינת ישראל. הייתי מביט לפעמים, לא	363
באליעזר בן־יהודה, אבל הייתי מביט בדוד ילין. זה איש מרומם מכל עם.	364
אדוני היה תלמידו של ליפשיץ.	א' בר־אדון : 365
ליפשיץ, כן, עליו השלום.	ס' כובשי : 366
אולי יספר לי אדוני משהו על ליפשיץ.	א' בר־אדון : 367
אני אספר דבר אשר עד היום לא אשכח אותו. כשהייתי בכיתה ג' בסמינר	ס' כובשי : 368
המזרחי בדק אותי הרופא של הסמינר שמו דוקטור בורוכוב. בדק אותי, היות	369
והייתי במצב כלכלי מאוד קשה כל הזמן. הוא קבע שאני חולה במחלת השחפת	370
וצריך להוציא אותי מהסמינר. זה כאב לי, יותר ממה שכאב לי אם יש לי חס	371
ושלום המחלה הזאת, כאב לי איך אני לא אוכל להמשיך בלימודים. אז פניתי	372
אל ליפשיץ. ליפשיץ אהב אותנו מאוד, מאוד, בעיקר אותי בתור תימני. הוא	373
רצה לראות תימני ראשון מורה עם תעודה. אז לקח אותי אל הרופא הפרטי	374
שלו. הרופא הפרטי שלו קבע שאני בריא ושלם, אבל יש לי תת־זונה. מה עשה	375
המנוח ליפשיץ? נתן לי אז, בסביבות [שנת] עשרים ושלוש, ארבע־עשרה לירות	376
מצריות ואמר לי תיסע להבראה בטבריה. נשארתי בטבריה חודש ימים חזרתי	377
בריא ושלם. ומאז קבע לי מר ליפשיץ שיעורים פרטיים אצל ילדי ה"פלשים"	378
כדי שלא אסבול עוד מחסור כלכלי. זה הדבר אשר לא אשכח אותו כל ימי חיי.	379
יפה. כשאדוני נגש עם ילדי העלייה התימנית מ"מרבד הקסמים"	א' בר־אדון : 380
=הקסמים. כן.	ס' כובשי : 381
או "על כנפי נשרים".	א' בר־אדון : 382
נשרים. כן.	ס' כובשי : 383
האם הילדים האלה היו בעצם כמו הילדים בזמן שאדוני היה ילד? כלומר הם	א' בר־אדון : 384
באו באותה הכנה של ידיעת הלשון העברית וידיעת התרבות העברית או שהיה	385
מצב שונה?	386
אני יכול לומר לך, אני ניהלתי שם את בית ספר ארבע־עשרה שנה. מעת שירדו	ס' כובשי : 387
לראש העין עד שיצאתי לפנסייה. לא היה לי קושי בעניין דרגות של ידיעת השפה	388
ביניהם.	389
כלומר, ילדים שירדו מן המטוס, ילדים קטנים	א' בר־אדון : 390
נכנסו לבית ספר ממלכתי דתי ודיברו עברית. היה לי קושי בעניין ההשכלה	ס' כובשי : 391
שלהם. בעניין ידיעת התורה והשכלה כללית. הייתי צריך לעשות כיתות כיתות	392
בהתאם להשכלה ולימוד התורה. לא עשיתי כיתות בהתאם לדיבור העברית.	393
כולם דיברו עברית וכולם קראו עברית, לא היה שום קושי.	394
וגם המבוגרים היו יודעי לשון עברית?	א' בר־אדון : 395
יודעי שפה, יודעי שפה כולם. כל מחנה ראש העין אז דיברו רק עברית.	ס' כובשי : 396
מה בדבר הנשים?	א' בר־אדון : 397
חלק מהן נשארו כמו בתימן, וחלק לימדנו אותן ונשתנו.	ס' כובשי : 398
אבל לא באו נשים עם ידיעה של עברית.	א' בר־אדון : 399

לא, לא באו. יש להן כמו שאמרתי לך קודם הבנה בשפה אבל לא דיברו. הינה,	ס' כובשי :	400
אנחנו פתחנו שם לא רק בית ספר לילדים, גם לילדות. הילדות הסתגלו תוך זמן		401
קצר לדבר עברית עם המורים והמורות.		402
ונאמר ילד בן שבע, שמונה, כשהוא בא ישר מן המטוס הוא דיבר עברית?	א' בר־אדון :	403
הוא דיבר מפני שהוא עלה לקרוא בתורה והוא התפלל וידע הכול.	ס' כובשי :	404
לעומת זאת ילדה בגיל הזה לא ידעה.	א' בר־אדון :	405
כן, לא ידעה. אבל מייד מסתגלות ל' למה? מפני שבבית רוח התורה ורוח השפה	ס' כובשי :	406
העברית בבית.		407
זאת אומרת זה עוזר.	א' בר־אדון :	408
שומעות קידוש, שומעות תפילה. מלמדים אותן הדלקת נרות, וחלה, וכל	ס' כובשי :	409
המצוות שהנשים חייבות בהן.		410
האם בשבת הייתה רוח עברית יותר מאשר ב'	א' בר־אדון :	411
רוח תורה הייתה, בשבת הייתה רוח תורה יותר.	ס' כובשי :	412
הן למשל שומעות שבבית מדברים פרשת השבוע על יוסף, על המבול, על בריאת	ס' כובשי :	413
העולם. הגברים מדברים בעברית במבטא תימני, זה נקלט אצלן.		414
אנחנו שומעים הרבה על אליעזר בן־יהודה, אדוני גם כן הזכיר אותו. לפעמים	א' בר־אדון :	415
אני שואל את המרואיינים האם כל מעשה התחייה לפי הרגשתם, לפי השקפתם,		416
לפי ניסיונם, האם כל מעשה התחייה היה קשור בבן־יהודה עד כדי כך שאילולא		417
קם בן־יהודה הלשון העברית לא הייתה מתחיה?		418
אני אומר שחלק גדול יש לו זכות לאליעזר בן־יהודה. חלק גדול מהפצת השפה	ס' כובשי :	419
העברית, חלק לזכותו של בן־יהודה.		420
עכשו בעניין היחסים בין העלייה ראשונה והעלייה השנייה. לפעמים מדגישים	א' בר־אדון :	421
את תרומתה של העלייה השנייה דווקא, כנגד תרומתה של העלייה הראשונה		422
מבחינות שונות.		423
אני לא עסקתי הרבה בעניין זה, אבל באשר לעלייה הזאת של תרמ"ב קראתי	ס' כובשי :	424
וגם ראיתי חלק. הם באו לירושלים, הקבוצה הזאת שבאה לירושלים, בעלי		425
תרבות גבוהה, תלמידי חכמים.		426
התימנים.	א' בר־אדון :	427
תימנים, כן. רבי יחיאל קָרוֹ < למשל, אחד הרבנים הגדולים של יהודי תימן. אחר	ס' כובשי :	428
כך כשבאו לירושלים אז כל הגברים התחילו לעבוד. לא פנו לחלוקה או למשהו,		429
התחילו לעבוד. אחר כך כשלא היה להם מקום לגור הם הלכו למערות שעל יד		430
כפר "השילוח" לחיות שמה. איני זוכר עכשו מי הוא האיש אשר השתדל, אולי		431
פרומקין, השתדל למצוא להם חלקת אדמה, בכפר "השילוח". הם גרו בכל מיני		432
תנאים קשים מאוד, מאוד. על כן אני חושב להם יש הזכות הראשונה יותר		433
מאלה שעלו לפניהם. בכל אופן, אני זוכר גם קצת, בהיותי בן עשר, בן שתים־		434
עשרה, את אלה האנשים שבאו משמה. לא אוכל לשכוח את המורי הראשון,		435
הרבי הראשון שהיה להם, שהוא פתח תלמוד תורה, רבי יוסף הַפְּדִי קראו אותו.		436

איך שהוא היה הולך ברגל מכפר "סילוואן", "שילוח" אם אתה יודע איפה זה,	437
זה על יד "שער האשפות", עד הנהלה הציונית, לא לקבל תמיכה אלא לקחת את	438
זכות המגיעה ללימוד הילדים בתלמוד תורה שלו. באיזה מסירות נפש, אין יכול	439
לתאר יהודים כאלה שהיו לפני זה. אולי באו אחדים, אני מכיר אחדים מהם,	440
אבל לא בצורה של תרבות גבוהה כזאת שהביאו איתם ולא בצורה של מסירות	441
לארץ כמו שראיתי אצל אלה. על כן, אני חושב שמגיע להם הכבוד הראשון.	442
א' בר־אדון : הכבוד הראשון לעומת מי?	443
ס' כובשי : לעומת אלה שבאו לפניהם ולעומת אלה שבאו אחריהם.	444
א' בר־אדון : מן התימנים או בכלל?	445
ס' כובשי : אני מדבר על התימנים.	446
א' בר־אדון : על התימנים. עכשיו, אם אנחנו עוברים לעלייה הראשונה הכללית, העלייה	447
השנייה הכללית. לא רק של התימנים.	448
ס' כובשי : = של ביל"ו	449
א' בר־אדון : של ביל"ו, כן, מצד אחד, ושל תנועת הפועלים, של העלייה השנייה שהייתה	450
בעיקר של צד אחר	451
ס' כובשי : תראה אני אפסיק אותך, איפה עליית ביל"ו? חוץ לארץ. ואיפה עליית תרמ"ב?	452
אף אחד לא יצא לחוץ לארץ. אם כן, זו הוכחה גדולה על מסירות הנפש שלהם	453
בארץ ישראל. פרט קטן אני אתן לך. כשבאנו מתימן לא התאוננו. אבי היה	454
במצב חומרי טוב מאוד בתימן. והיה מקרה שיום אחד לא היה לנו מה לאכול,	455
אז הלך אבי לשכונת מאה שערים וקנה דלעת גדולה כזאת. ואכלנו את הדלעת	456
הזאת שני ימים, ולא הרהרנו על הסבל שלנו ולא עלה על דעתנו שצריך לחיות	457
אחרת. שאלו את המנוח, אבי : "למה באת מתימן? היית במצב טוב". אמר :	458
"אני בא הנה לחסות תחת כנפי השכינה". שום דבר אחר אין לו. זאת אהבת	459
הארץ, אהבת התורה היא כיסתה על כל מיני סבל שהיינו סובלים. כך היו אלה	460
אשר באו בשנת תרמ"ב ועוד יותר מזה אפילו. אי אפשר לכסות על האמת. עליית	461
ביל"ו כל הכבוד להם. אבל איפה הם? איפה הם?	462
א' בר־אדון : האם אשתו של אדוני גם כן מהתקופה הזאת מה-	463
לא, היא באה בשנת ארבע־עשרה. אני באתי בשנת תשע, והיא באה בשנת ארבע-	464
עשרה.	465
א' בר־אדון : אפשר אולי לשוחח איתה כמה דקות?	466
ס' כובשי : בבקשה, בבקשה.	467
א' בר־אדון : היה מעניין, זו הזדמנות לשמוע ממנה.	468
ס' כובשי : בבקשה. מלכה.	469
מ' כובשי : כן.	470
ס' כובשי : בואי הנה הוא רוצה לשאול אותך כמה שאלות.	471
א' בר־אדון : הגברת כובשי, אפשר אולי לשוחח איתך גם כן קצת?	472
מ' כובשי : בבקשה, בקשה.	473

הגברת הגיעה לארץ ישראל בשנת אלף תשע מאות ארבע־עשרה, כפי שאני שומע.	א' בר־אדון :	474
מ' כובשי :	נכון, נכון.	475
האם מותר לשאול באיזה גיל?	א' בר־אדון :	476
מ' כובשי :	אולי שבע, שמונה משהו כזה. לא יודעת.	477
האם ידעת עברית כשבאת לישראל, לארץ ישראל?	א' בר־אדון :	478
מ' כובשי :	ככה, לא רע, ככה, פטפטנו	479
א' בר־אדון :	באמת?	480
מ' כובשי :	ככה.	481
א' בר־אדון :	איך, איך זה קרה. אני,	482
מ' כובשי :	כי בבית תמיד מדברים לשון הקודש. אז תמיד יש לנו משפטים עבריים, תמיד,	483
בתוך השפה הערבית. אנחנו מכניסים גם כמה מילים בעברית.		484
א' בר־אדון :	אנחנו הכוונה לנשים או גם לגברים?	485
מ' כובשי :	לא משנה.	486
א' בר־אדון :	האם הגברים בינם,	487
ס' כובשי :	=גברים דיברו עברית.	488
מ' כובשי :	הגברים דיברו לשון הקודש על פי רוב. זה היו קוראים לזה לשון הקודש, זה	489
	בארצות תימן.	490
א' בר־אדון :	רק בשבת או גם בימי החול?	491
מ' כובשי :	גם בימי החול.	492
א' בר־אדון :	זאת הייתה לשון המגע והמשא ביניהם.	493
מ' כובשי :	כן. אבל הנשים לא, הנשים דיברו שפה תימנית. ערבית תימנית, אבל השפה של	494
	הערבית התימנית לא הערבים מדברים אותה. השפה של היהודים הערבית היא	495
	שונה משל הערבים, הגויים, הגויים.	496
א' בר־אדון :	כי היא מלאה בביטויים,	497
מ' כובשי :	מבטאים	498
א' בר־אדון :	ביטויים עבריים	499
מ' כובשי :	כן, למשל אומרים בתימנית "מאָה" בזמן שבערבית אומרים "לע".	500
ס' כובשי :	יש, יש שינוי.	501
מ' כובשי :	יש שינוי.	502
א' בר־אדון :	עכשיו כשבאת לארץ, הייתה לך הכשרה מסוימת, הכנה מסוימת לקראת דיבור	503
	עברי. כי ידעת מעט אבל לא דיברת עברית נכון.	504
מ' כובשי :	לא דיברתי עברית.	505
א' בר־אדון :	גם לא למדת בבית ספר,	506
מ' כובשי :	לא, בכלל לא. רק בשיעורי ערב למדתי מקצוע.	507
ס' כובשי :	לא בתימן.	508
מ' כובשי :	לא בתימן, בארץ.	509
א' בר־אדון :	בארץ. כשבאת לארץ, הלכת לבית ספר?	510

511	מ' כובשי :	לא, שיעורי ערב הלכתי קצת.
512	א' בר־אדון :	ואיפה רכשת את העברית שלך?
513	מ' כובשי :	[צוחקת] רכשתי את זה ברחוב, אני יודעת. וגם היה לי מורה בבית. הוא גם היה
514		מורה שלי כשהייתי עוד לפני הנישואים.
515	ס' כובשי :	מורה פרטי.
516	מ' כובשי :	פרטי.